

УДК 338.124.4

КРИЗА: СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ

Ткаченко А. М., д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки підприємства, Запорізька державна інженерна академія, м. Запоріжжя

Калюжна Ю.В., магістрант, Запорізька державна інженерна академія, м. Запоріжжя.

Ткаченко А.М., Калюжна Ю.В. Криза: сутність, класифікація та причини виникнення.

В статті розглядаються причини кризового стану суб'єктів господарювання, підходи до його визначення в умовах сьогодення, здійснюється аналіз трактування категорії «криза» різними авторами, а також розглядається взаємозв'язок умов виникнення кризи та шляхів її впливу. Авторами пропонується власне визначення поняття «криза». В роботі зазначено, що причинами кризового стану підприємств практично усіх галузей та секторів економіки України є не тільки вплив зовнішніх факторів та недосконале правове поле господарської діяльності, а й не правильний підхід до управління господарсько-фінансовою діяльністю суб'єктів господарювання, тому авторами приділено певну увагу щодо аналізу причин виникнення криз. Причини кризи слід шукати у невідповідності між станом і потребами розвитку підприємства та станом і потребами розвитку зовнішнього середовища. У роботі було виявлено більш широкий спектр чинників появи кризи порівняно з традиційними підходами. Криза як економічна категорія розглядається зазвичай як складний загострений стан, різкий перелом, або занепад. В статті обґрунтовано два підходи до визначення кризи: позитивний та негативний. Адекватне реагування на кризову ситуацію можливе лише на основі своєчасного виявлення причин виникнення кризи, які слід шукати у невідповідності між станом і потребами розвитку підприємства та станом і потребами розвитку зовнішнього середовища. Більш глибоке розуміння менеджерами сутності, класифікації та причин виникнення кризи допоможе уникнути її негативних наслідків, зокрема: банкрутства, неплатоспроможності, фінансової нестабільності та ліквідації суб'єктів господарювання. На нашу думку, головним для розуміння наслідків економічних криз з погляду переваг та недоліків є визнання того факту, що наслідки будь-якої кризи можуть бути не лише негативні, а й можуть спонукати її до позитивних змін.

Ткаченко А.М., Калюжная Ю.В. Кризис: сущность, классификация и причины возникновения.

В статье рассматриваются причины кризисного состояния субъектов хозяйствования, подходы к его определению в современных условиях, осуществляется анализ трактовки категории «кризис» различными авторами, а также рассматривается взаимосвязь условий возникновения кризиса и путей его влияния. Авторами предлагается собственное определение понятия «кризис». В работе отмечено, что причинами кризисного состояния предприятий практически всех отраслей и секторов экономики Украины является не только влияние внешних факторов и несовершенное правовое поле хозяйственной деятельности, но и не правильный подход к управлению хозяйственно - финансовой деятельностью субъектов хозяйствования, поэтому авторами уделено определенное внимание по анализу причин возникновения кризисов. Причины кризиса следует искать в несоответствии между состоянием и потребностями развития предприятия и состоянием и потребностями развития внешней среды. В работе был обнаружен более широкий спектр факторов появления кризиса по сравнению с традиционными подходами. Кризис как экономическая категория рассматривается обычно как сложное обостренное состояние, резкий перелом, или упадок. В статье обоснованы два подхода к определению кризиса: положительный и отрицательный. Адекватное реагирование на кризисную ситуацию возможно лишь на основе своевременного выявления причин возникновения кризиса, которые следует искать в несоответствии между состоянием и потребностями развития предприятия, состоянием и потребностями развития внешней среды. Более глубокое понимание менеджерами сущности, классификации и причин возникновения кризиса поможет избежать его негативных последствий, в частности: банкротства, неплатежеспособности, финансовой нестабильности и ликвидации субъектов хозяйствования. По нашему мнению, главным для понимания последствий экономических кризисов с точки зрения преимуществ и недостатков является признание того факта, что последствия любого кризиса могут быть не только отрицательными, но и могут побудить его к позитивным изменениям.

Tkachenko A., Kalyuzhnaya J. Crisis: the nature, classification and causes.

The article examines the reasons of the crisis in majority economic entities and approaches to its present definition, the analysis of interpretation of the «crisis» category by various authors, and the relation between crisis upraise conditions and its influence is considered.

The authors offer their own definition of the «crisis». The paper noted that the reasons of the crisis situation for all branches and sectors of the economy of Ukraine is not only influenced by external factors and inadequate legal framework of economic activity, but wrong approach to management of economic-financial activities of entities, therefore, the authors paid particular attention to the analysis of the crises causes. Causes of the crisis should be sought in the discrepancy of situation and the development needs of the enterprise and the condition and development needs of the environment. The work revealed a wide range of factors, the emergency of the crisis compared to the traditional

approaches. Crisis as an economic category is usually seen as a complex condition of pointy and sharp fracture or decline. In the article were described the two approaches to the definition of the crisis, one positive and one negative. Adequate reaction to a crisis situation is only possible on the basis of the timely detection the causes of the crisis are to be found in the discrepancy between the state and the needs of enterprise development, and the development needs of the environment state. A deeper understanding of the managers essence, classification, and the causes of the crisis will help to avoid its negative consequences, such as: bankruptcy, insolvency, financial instability and liquidation of economic entities. In our opinion, mainly to understand the impact of economic crisis in terms of advantages and disadvantages is the recognition that the impact of any crisis can be not only negative, but also can induce it to positive changes.

Постановка проблеми. Управління економікою та забезпечення діяльності суб'єктів господарювання пов'язане з появою низки негативних чинників впливу на функціонування підприємств, які, зазвичай, характеризують як ризики та загрози. Урахування цих чинників у процесі прийняття управлінських рішень знижує ймовірність недоотримання (втрати) доходу чи прибутку, погіршення економічного стану, виникнення кризової ситуації чи банкрутства підприємства. Ця проблема є в край актуальною на сучасному етапі, який характеризується виникненням глобальної економічної кризи, та неможливістю економічних систем навіть високорозвинених країн щодо її подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою вивчення кризових явищ, їх причин та наслідків займаються вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: Сибіряков В.Г., Василенко В.О., Крутько В.Н., Дацюк І.В., Крутик А., Грін П. С., Бартон Л., Галушко О.І., Ткаченко А.М., Єлець О.П., Чернявський О.Д., Іванов Г.П., Кейнс Джон М., Гренц Т., Розенталь Ю., Піджненбург Б., Штангрет А.М., Крутько В.Н., Хіт Р., Ланкіна В.С., С.Фішер, К. Макконел, С. Брю., та інші. Не зважаючи на значну кількість публікацій з даної тематики сьогодні існує ряд невирішених питань цього напрямку.

Мета статті – вивчення підходів до трактування поняття «криза» та уточнення його суті.

Викладення основного матеріалу. Зазвичай, причинами кризового стану підприємств практично усіх галузей та секторів економіки України є не тільки вплив зовнішніх факторів: зниження платоспроможного попиту, втрата налагоджених господарських зв'язків, ринків закупівлі та збуту, суттєве збільшення цін на енергоносії, недосконале правове поле господарської діяльності тощо, а й не адекватний ринковим вимогам стан управління господарсько-фінансовою діяльністю суб'єктів господарювання. Якщо розглядати суб'єкти господарювання в галузевому аспекті, то найбільш суттєві деформації й якісні перетворення криза вносить в промислові підприємства, причому найбільшою тривалістю та багатоступінністю структурних перетворень характеризуються перш за все машинобудівні та металургійні підприємства. Поява кризи на підприємствах зазначеної галузі у сучасних українських умовах має місце зазвичай тому, що в самі цих галузях процеси виявилися складними для управління, й значно помітними для національної економіки[9, С. 61].

Криза як економічна категорія розглядається зазвичай як складний загострений стан, різкий перелом або занепад. Існує два підходи до визначення кризи, які наведені у таблиці 1.

Таблиця 1 - Підходи до визначення кризи [5,С.165-170].

Підхід до визначення кризи	Сутність підходу	Автори, які є прихильниками підходу
Позитивний	Криза — це переломний момент у розвитку змін, об'єктивний процес, притаманний кожному життєвому циклу.	Чернявський А.Д., Василенко В.О., Сибіряков В.Г., Гренц Т., Яковец Ю.В., Богданов А.А.
Негативний	Криза має виключно руйнівний вплив на діяльність підприємства, спричиняє банкрутство.	Штангрет А.М., Крутько В.Н., Хіт Р., Ланкіна В.С., С. Фішер, К. Макконел, С. Брю., Іванов Г. П.

Результати аналізу літературних джерел з визначення поняття «криза» наведено в табл. 2.

Таблиця 2 - Трактування визначення поняття «криза»

Джерело	Визначення поняття
Тлумачний словник	Криза - різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища[10]
Сибіряков В. Г.	Криза – будь-яка зміна якихось параметрів системи, як позитивна, так і негативна призводить до протилежної зміни інших параметрів системи [5,С.165-170]
Василенко В. О.	Кризу треба розглядати як переломний момент у розвитку змін [5,С.165-170]
Крутько В. Н.	Криза — це раптовість, високий рівень загрози життєво важливим інтересам і гостра нестача часу для прийняття відповідних мір [5,С.165-170]

<i>Джерело</i>	<i>Визначення поняття</i>
<i>Дацюк І. В.</i>	Криза - об'єктивний процес, що призводить до оптимізації системи або до її знищення у разі неспроможності адаптуватися до нових умов та розвиватися, адже це ставлення ґрунтується на діалектичній єдності основних тенденцій в існуванні системи — сталого функціонування та розвитку, що поступово змінюють одна одну[5,С.165-170]
<i>Крутик А.</i>	<i>У перекладі з грецької «crisis» означає «перелом», тобто будь-яка якісна зміна процесу, перехід від існуючого положення до іншого, істотно відмінного за основними параметрами [9, с.61]</i>
<i>Ткаченко А.М., Слезь О.П.</i>	Криза – це широкомасштабна, непередбачена, переломна подія, яка призводить як до негативних наслідків у господарській діяльності (що зумовлюють розбалансування системи підприємства), так і до позитивних наслідків, які підвищують ефективність діяльності підприємства, приводячи в дію трансформаційні сили, сприяючи його еволюції. [9, с.61]
<i>Грін П. С.</i>	<i>Кризова подія - втрата контролю над ситуацією [3, с.97]</i>
<i>Бартон Л.</i>	<i>Криза - широкомасштабна, непередбачена подія, яка веде до потенційно негативних результатів. Ця подія та її наслідки можуть завдавати серйозної шкоди усій організації: працівникам, продукції, зв'язкам, фінансам та репутації [1, с.2]</i>
<i>Галушко О. І.</i>	Криза - об'єктивний процес, що призводить до оптимізації системи або до її знищення у разі неспроможності адаптуватися до нових умов та розвиватися[4]
<i>Чернявський О. Д.</i>	Криза являє собою ситуативну характеристику функціонування будь-якого суб'єкта, що є наслідком невизначеності в його зовнішньому та внутрішньому середовищі [11]
<i>Кейнс Джон М.</i>	Криза - раптова й різка, як правило, зміна зростаючої тенденції зниження, тоді як при зворотному процесі такого різкого повороту найчастіше не буває [9, с.60]
<i>Гренц Т.</i>	Криза на підприємстві — то є незапланований та небажаний, обмежений в часі процес, який може суттєво заважати і навіть зробити неможливим функціонування підприємства[5,С.165-170]
<i>Розенталь Ю. Підженбург Б.</i>	Кризовими називають ситуації, позначені високою небезпекою, станом невпевненості, відчуттям невідкладності[9, с.60]

Аналізуючи трактування терміну «криза» вітчизняними та іноземними вченими можна стверджувати, що існують полярні точки зору. Суперечливою є якісна характеристика непередбаченості кризи, оскільки кризовому процесу передують ряд негативних факторів, дій та чинників; жодна світова криза не була передбаченою. Тільки при врахуванні трансформаційних рушійних сил, оцінюючи сукупність ризиків, кризи можна уникнути. Нами пропонується власне визначення: криза – об'єктивний процес якісних та кількісних змін, які, зазвичай, призводять до потенційно негативних результатів діяльності у разі неспроможності підприємства адаптуватися до нових умов та розвиватися або, при успішному менеджменті, до позитивної оптимізації діяльності організації, якщо існують можливості, час на реагування та прийняття відповідних мір.

Причини криз, що виникають на підприємствах, можуть бути різноманітними. Причини виникнення кризи зображені у таблиці 3.

Таблиця 3 - Причини виникнення кризи (розроблено авторами)

Умови виникнення кризи	Шляхи впливу
Об'єктивні	<ul style="list-style-type: none"> - потреба модернізації і реструктуризації підприємств - глобальна рецесія, економічна депресія - перевиробництво - циклічність економіки
Суб'єктивні	<ul style="list-style-type: none"> - досвід - професійний рівень - волонтаризм в управлінні - психологічні фактори
Внутрішні	<ul style="list-style-type: none"> - на рівні держави - на рівні підприємства
Зовнішні	<ul style="list-style-type: none"> - міжнародна співпраця - міжнародна конкуренція - міжнародні санкції
Природні	<ul style="list-style-type: none"> - катаклізми природного походження
Техногенні	<ul style="list-style-type: none"> - управлінські рішення - протиріччя між рівнем техніки і кваліфікацією персоналу

Кризи поділяються на об'єктивні, пов'язані з циклічними потребами модернізації і реструктуризації підприємств, а також з несприятливими впливами зовнішнього середовища організацій, і суб'єктивні, що відбивають помилки і волонтаризм в управлінні, а також психологічні фактори. Причини криз можуть носити

також природний характер, що відбивають явища клімату, землетрусу, повені й інших катаклізмів природного походження. А можуть носити техногенний відбиток, пов'язаний з діяльністю людини. Причини кризи можуть бути зовнішніми і внутрішніми. Перші пов'язані з тенденціями і стратегією макроекономічного розвитку чи навіть розвитку світової економіки, конкуренцією, політичною ситуацією в країні. Другі — з ризикованою стратегією маркетингу, внутрішніми конфліктами, недоліками в організації виробництва, недосконалістю управління, інноваційною й інвестиційною політикою [2].

На рівні функціонування суб'єктів господарювання економічну стабільність підприємства доцільно розглядати як інструмент, що покликаний захищати його від кризових явищ та їх негативних наслідків. З іншого боку, економічні кризи та кризові явища слід вважати загрозою для досягнення підприємством його економічної стабільності. Очевидно, що необхідністю захисту підприємства від наслідків економічної кризи пояснюється її сутність та інтенсивністю впливу. Це поняття є відносним і має здатність окреслювати різноманітні ситуації, що виникають на підприємстві. Діапазон переліку явищ, що ідентифікуються як кризові, доволі широкий: від перешкод у функціонуванні суб'єкта господарювання через банальні конфлікти і до його ліквідації. З практичного погляду криза, як правило, ототожнюється з загрозами та неплатоспроможністю й банкрутством підприємства, та діяльності його в неприбутковій зоні або відсутність у такого суб'єкта господарювання потенціалу для успішного функціонування. [7, С. 123-130].

Кризи, як найгостріші форми вияву конфліктів, охоплюють всі сфери життя, тому розрізняють: економічні, соціальні, політичні, фінансові, організаційні, ідеологічні, психологічні, культурологічні, ментальні та інші види криз. Фінансова криза може існувати як вид економічної або в цілому кризи суспільства. Економічний аналіз суб'єктів господарювання потребує розгляду фінансової кризи окремо. Фінансова криза підприємства є однією з найбільш серйозних форм порушення його фінансової рівноваги, що відображає циклічно виникаючі впродовж його життєвого циклу під впливом різноманітних чинників суперечності між фактичним станом його фінансового потенціалу і необхідним об'ємом фінансових потреб, несе найбільш небезпечні потенційні загрози його функціонуванню [8, с. 15].

Фінансову кризу підприємства можна класифікувати за певними ознаками, наведеними у таблиці 4.

Таблиця 4 - Класифікація фінансової кризи

За джерелами генерування:	<ul style="list-style-type: none"> – фінансова криза, що генерується внутрішніми чинниками. – фінансова криза, що генерується зовнішніми чинниками. – фінансова криза, що генерується як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками.
За масштабами охоплення:	<ul style="list-style-type: none"> – структурна фінансова криза, що викликана поступовим і тривалим наростанням диспропорцій в окремих параметрах фінансового потенціалу і характеризує невідповідність структурних пропорцій цих параметрів умовам фінансової діяльності, що змінилися, і вимогам фінансової безпеки підприємства (цей вид кризи іноді характеризується як локальна фінансова криза); – системна фінансова криза, що охоплює всі основні напрями і форми фінансової діяльності і відображає суперечності всієї фінансової системи підприємства.
За структурними формами структурна фінансова криза:	<ul style="list-style-type: none"> – фінансова криза, що викликана неоптимальною структурою капіталу підприємства; – фінансова криза, що викликана неоптимальною структурою активів підприємства; – фінансова криза, що викликана незбалансованістю грошових потоків підприємства; – фінансова криза, що викликана неоптимальною структурою інвестицій; – фінансова криза, що викликана не оптимальністю структури інших параметрів фінансової діяльності підприємства.
За ступеню впливу на діяльність підприємства:	<ul style="list-style-type: none"> – легка фінансова криза. Як правило, до неї відносять одну з форм структурної фінансової кризи, що може бути швидко усунена на основі використання окремих внутрішніх механізмів антикризового фінансового управління; – глибока фінансова криза. До неї відносять, зазвичай, комплекс ряду форм структурної фінансової кризи, подолання якої вимагає повного використання всіх внутрішніх механізмів фінансової стабілізації, а у ряді випадків і окремих форм зовнішньої фінансової санації; – катастрофічна фінансова криза. Це один з найбільш небезпечних видів системної кризи, подолання якої вимагає активного пошуку переважно зовнішніх ефективних форм фінансового оздоровлення.
За періодом протікання:	<ul style="list-style-type: none"> – короткострокова фінансова криза. Така криза може бути усунена протягом декількох місяців (до одного кварталу); – середньострокова фінансова криза. Тривалість такої кризи складає період до одного року;

	– довгострокова фінансова криза. Така криза може тривати більш за один рік до повного її усунення.
За наслідками:	– фінансова криза, що призвела до відновлення фінансової діяльності в колишніх параметрах. Такі наслідки характеризують зазвичай короткострокову структурну фінансову кризу в легкій її формі, що викликана короткостроковими змінами кон'юнктури фінансового або товарного ринку; – фінансова криза, що призвела до оновлення фінансової діяльності на новій якійсній основі. Такі наслідки характерні переважно для системної кризи, що вирішується зазвичай за допомогою зовнішнього фінансового оздоровлення підприємства; – фінансова криза, що викликала банкрутство (ліквідацію) підприємства. Цей вид характеризує наслідки непереборної фінансової кризи підприємства [6, с 75-77].

Підводячи підсумки, можна сказати, що розуміння менеджерами сутності, класифікації та причин виникнення криз допоможе уникнути її негативних наслідків, зокрема: банкрутства, неплатоспроможності, фінансової нестабільності та ліквідації суб'єктів господарювання. На нашу думку, головним для розуміння наслідків економічних криз з погляду переваг та недоліків є визнання того факту, що наслідки будь-якої кризи можуть бути не лише негативні, а й можуть спонукати її до позитивних змін.

Висновки: Аналізуючи трактування терміну «криза» вітчизняними та іноземними вченими можна стверджувати, що існують полярні точки зору. Авторами пропонується власне визначення: криза – об'єктивний процес якісних та кількісних змін, які, зазвичай, призводять до потенційно негативних результатів діяльності у разі неспроможності підприємства адаптуватися до нових умов та розвиватися або, при успішному менеджменті, до позитивної оптимізації діяльності організації, якщо існують можливості, час на реагування та прийняття відповідних мір. Слід зазначити, що причини криз, що виникають на підприємствах, можуть бути різноманітними. Умови виникнення кризи: об'єктивні, суб'єктивні, зовнішні, внутрішні, природні, техногенні. Фінансова криза може існувати як вид економічної або в цілому кризи суспільства. Економічний аналіз суб'єктів господарювання потребує розгляду фінансової кризи окремо.

Список використаних джерел:

1. Антикризове управління в бізнесі. Учбово-методичний посібник до самостійної роботи для магістрів ЗДІА спеціальності 8.050201 «Менеджмент організацій» / Укл.: В.О. Желябін, А.Г. Беліченко. – Запоріжжя, 2004. – 220 с.
2. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Центр навч. л-ри, 2005. – 208 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eclib.atwebpages.com/>
3. Вишнева О.В. Механізми анти кризисного управления предприятием / О.В. Вишнева // Менеджмент в России и за рубежом. – 2007. – № 3. – С. 105 – 113.
4. Галушко О.І. // Проблемы эффективного функционирования предприятий в современных условиях: материалы Всеукраинской научно-практич. Конференции. — Севастополь : СевНТУ. — 2003.— [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sevntu.com.ua/cgi-bin/irbis64r_72/cgiirbis_64.exe
5. Дацюк І. В. Сутнісна характеристика кризи підприємств./ Дацюк І. В. //Технологія і техніка друкарства — 2010. — № 2(28). — С. 165—170.
6. Єлець О.П. Система антикризового управління підприємством: її ознаки та принципи / О.П. Єлець // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2007. – Том 3, № 6. – С.316 – 319.
7. Романішин М.І. Фінансові кризи та кризові явища як загроза економічній стабільності підприємств// Вісник Національного університету «Львівська політехніка».- 2010- С. 123-130
8. Антикризисное управление Г.К. Таль: Учебное пособие: В 2 т. Т. 2.: Экономические основы / отв. ред. Г.К. Таль. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 1027 с.
9. Ткаченко А.М., Єлець О.П. Сучасний підхід до антикризового управління машинобудівним підприємством. Монографія. – Запоріжжя: Видавництво Запорізької державної інженерної академії, 2010. – 277 с.
10. Глумачний словник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>
11. Чернявский А.Д. Антикризисное управление: Учеб, пособие.- К.: МАУП, 2000.- 208 с.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading-lib.org/bookreader.php/115064/Antikrizisnoe_upravlenie.pdf

Ключові слова: криза, фінансова криза, причини криз, банкрутство, фінансове оздоровлення

Ключевые слова: кризис, финансовый кризис, причины кризисов, банкротство, финансовое оздоровление

Keywords: crisis, financial crisis, causes of the crisis, bankruptcy, financial restructuring